

DESPRE TERMINOLOGIA PEDAGOGICĂ. CÂTEVA OBSERVAȚII

IOANA LOREDANA BANADUC

Cuvinte-cheie: *circuit cultural interzonal, termeni pedagogici*

În decursul timpului, după cum precizează Al. Niculescu, au apărut „diferențieri culturale pe teritoriul continuu de limbă română”, dar „se stabilește, treptat, în baza unității de limbă, un *circuit cultural interzonal*, care conduce inovațiile lexicale din Țara Românească în Moldova și, de aici, în Transilvania, pentru a se întoarce în Țara Românească [...] dincoace și dincolo de Carpați, contribuind la unificarea limbii culturii (daco)românești, în baza aceleași unități originare”¹.

Pe baza circulației cărților se transferă sau se comunică „sensibil și imaginativ” modele culturale, spirituale, de la o epocă la alta, de la o zonă geografică la alta. Pentru istoria culturii este foarte important de observat cum mișcarea de idei influențează modul în care s-a construit și vehiculat terminologia pedagogică. Factorul cultural intervine în sensul unificării terminologiei prin transferul lexical interdialectal datorat activităților de copiere, tipărire a textelor și a cărților românești de către învățați din regiuni diferite, prin procesul de educație și prin simpla lectură a articolului de ziar sau de revistă.

Acest fenomen poate fi mai bine înțeles prin raportare la ideologia național-iluministă, venind dinspre Școala Ardeleană, în contextul luptei pentru emancipare națională și culturală a românilor. Interesul reprezentanților „veacului luminilor” pentru știința și

¹Al. Niculescu, *Romanitate de limbă, romanitate de cultură*, în „Limbă și literatură”, vol.I, 1977, p. 154.

modelele europene nu a pus în umbră perspectiva internă asupra fenomenului cultural, științific. Intelectualii vremii preocupați de limba literară conturează problemele acesteia într-un cadru foarte larg, înglobând argumente din mai multe domenii ale culturii, pentru că limba, filologia a fost „înțeleasă ca problemă politică și considerată în același timp ca manifestare fundamentală a culturii”².

Astfel, în anul 1914, la Sibiu, oamenii de școală au propus unificarea terminologiei școlare din provinciile românești cu scopul de a întări caracterul unitar al limbii române. Mărturie stă documentul *Raport către sedința secției școlare a „Asociațiunii”³ ținute la Sibiu la 30 iunie 1914*, publicat în „Foaia Diecezană” din anul 1915: „unificarea terminologiei școlare e dorită de toți și ar fi bine să vie unul dintre profesorii noștri filologi făcând un conspect al terminologiei școlare folosite azi în diferite școale de aici de la noi, eventual și istoricul acestei terminologii (în parte terminologia școlară e o dovadă a schimbărilor prin care a trecut școala noastră și poate fi în viitor valorizată [...]). Și terminologia științifică o vor fixa manualele, care vor trebui să țină seama de terminologia folosită în Țară. Dar, după ce chiar și în Țară e o oarecare deosebire între cuvintele care exprimă aceeași noțiune, autorii manualelor să se întrunească și să o fixeze, ținând cont de terminologia întrebuițată în Analele Academiei Române”⁴.

Deși în documentul prezentat se vorbește de terminologia școlară, suntem de părere că terminologia pedagogică reprezintă o categorie a acestei terminologii școlare. Această afirmație este susținută de exemplele oferite în presă cu scopul de a înlocui numeroși termeni folosiți în Transilvania și Banat cu cei utilizați și „fixați” în Țară: *lecție* în loc de *oara de prelegere*, *a preda* în loc de

²Doina David, *Limbă și cultură. Româna literară între 1880-1920. Cu privire specială la Transilvania și Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p.12.

³*Asociațiunea pentru literatura și cultura poporului român*, înființată în 1861, a devenit un factor de unificare a culturii din provinciile românești.

⁴„Foaia Diecezană”, 1915, nr. 25, p. 6; nr. 27, p. 5; nr. 28, p. 4-5. Vezi V. Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania 1860-1918*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 287; Dorina Chiș-Toia, *Limba literară în presa din Banat. Contribuții*, Timișoara, Editura Mirton, 2006, p. 179-182.

a propune, material didactic în loc de *mijloace de învățământ, programă (analitică)* în loc de *plan de învățământ, materii, studii principale* în loc de *obiecte ordinare, materii, studii, obiecte de studii* în loc de *obiecte de învățământ* etc.

Una din caracteristicile terminologiei pedagogice din secolele XIX-XX a fost mobilitatea, datorită circulației interzonale a cărților, a presei. Nu trebuie uitat că a existat, încă din anul 1900, un fond terminologic comun pentru cei de dincoace și de dincolo de Carpați, dar putem vorbi și de eterogenitatea acestei terminologii, determinată de individualitatea scrierilor, textele vremii diferențiindu-se de la un autor la altul, prin denumirile unor noțiuni, prin amestecul formelor termenilor științifici.

În continuare, vom analiza câțiva termeni: *a paradosi, a propune, a preda*, care ne permit să evidențiem în ce măsură lexicul de specialitate a avut o răpândire socială, surprinzând individualitatea unei zone și momentele de unitate cultural-lingvistică.

A paradosi, folosit cu sensul de „a preda”, este un termen pedagogic de origine neogreacă introdus în epoca Fanariotă de intelectualitatea din Valahia și Moldova. DLR, pe baza cercetării lui L. Gáldi⁵, menționează, pentru acest sens, o primă atestare anul 1748. Potrivit lui Gáldi acest termen a fost folosit până în 1830, deoarece, începând cu anul 1837, termenul *a preda* a fost descoperit în documentele din București, adunate de V. A. Urechia și publicate în a sa istorie a școlii românești. În Moldova, termenul „fanariot” se menține mai mult timp, până în 1853, fapt demonstrat de textele din Iași, publicate de V. A. Urechia și cercetate de către Gáldi. Acest termen, considerat a fi „vorbă ieșită din uz”, a circulat în Moldova, descoperit fiind și de Lazăr Șăineanu în opera lui Costache Negruzzi: „pentru a-ți paradosi limba românească”⁶.

⁵*Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, f.e., 1939, p. 55.

⁶Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*. Ediție revăzută și adăugită de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu, Editura „Litera”, Chișinău, 1998, p. 126. (în continuare se va cita DU₁)

În Banat, acest termen nu a fost utilizat. Mai precis, în ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, denumit perioada „legiurilor în spirit iluminist promulgate de curtea vieneză în epoca reformelor monarhiei luminate”⁷ și reprezentat prin emblemele politice ale timpului, *școala și cartea*, a fost demarat un program de culturalizare prin „difuzarea aceleași literaturi la toate popoarele”⁸ din imperiu. Astfel, pentru Banat au fost traduse din limba germană o serie de lucrări de specialitate⁹. Versiunea românească a prelucrării lui T.Iancovici, destinată școlilor din Banat, *De lipsă cărțicea pentru învățătoriu a neuniților rumâneștilor mai mici școale în împărăteștile și crăeștile țări*¹⁰, tradusă de Mihai Roșu Martinovici, este considerată „printre primele lucrări pedagogice în limba română”¹¹. În această lucrare, pentru „a preda” s-a folosit *a pune înainte*, calc semantic al germanului *vortragen*: „Toate cele

⁷Nicolae Bocșan, *Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor*, în „Banatica”, Reșița, 1997, p. 484.

⁸*Ibidem*. N. Bocșan menționează o listă cu cărți destinate școlilor din Banat, tipărite în limba română: *Bucvar sau începere de învățătură celor ce vor să învețe carte cu slove slovenești*, Viena, 1771; *Ducere de mână către cinstă și dreptatea*, 1777; *Bucvariu*, 1781; *Pre scurtă arătare*, Viena, 1784; *Învățături creștinești*, Viena, 1784; *Scurtă învățătură părinților duhovnicești*, 1787 etc. Pentru a împiedica aducerea cărților de peste hotare: Veneția, Leipzig, Varșovia, Moscova, Țara Românească și Moldova, s-a înființat la Viena tipografia lui Iosif Kurzbock. Aici au fost tipărite manualele școlare, cărțile pentru toate naționalitățile din imperiu.

⁹În anul 1776, în timpul pregătirii metodice la Viena, Teodor Iancovici, director al școlilor românești și sârbești din Banat, întocmește un manual pentru învățătorii bănățeni, prelucrând textul manualelor publicate, în anul 1774, de către I. Felbiger. Prelucrarea realizată de Iancovici a apărut la Viena, cu titlul: *Nothwendiges Hand-buch für Schulmeister der illirischen nicht unirten Trivial-Schulen*. Lucrarea a fost tipărită bilingv: germană și slavonă. În literatura de specialitate se discută despre existența mai multor versiuni românești ale prelucrării elaborate de T. Iancovici.

¹⁰Lucrarea, tradusă din limba germană în limba română, a fost publicată la Viena, în două ediții: 1777, 1785.

¹¹Marius Bucătura, *Crîmpeie din evoluția pedagogiei bănățene*, Editura Asociației învățătorilor din județul Timiș-Torontal, 1938, p. 12.

învățătoriu are a le spune tare, chiar de înțăles și lui așa să le *puie înainte*, ca fieștecare școalean orice cuvânt să-l înțeleagă.”¹².

Pentru a înțelege dorința românilor de a avea un mijloc de expresie științific adecvat, necesitate și condiție pentru înaintarea oricărui popor, trebuie să amintim și existența unei alte versiuni a lucrării lui Iancovici, *Cartea trebuincioasă pentru dascăli școalelor de jos românești neunite în Chiesaro-Crăeștile Țări de moștenire*, versiune destinată școlilor din Bucovina, tradusă de I. Budai-Deleanu, ajutat fiind de Vasile Balș. Pentru „a preda” autorii folosesc *a da învățatură*: „dascălii de școale trebuie să știe rânduiala la învățatură și să sânguiască *a da învățatură* pe înțelese”¹³.

Numărul mare de calcuri din această perioadă a fost un reflex, pe plan lingvistic, al stadiului procesului de modernizare a vieții culturale din țările românești. O explicație convingătoare este oferită de N.A. Ursu: „Crearea unui număr atât de mare de calcuri în jurul anului 1800 a fost determinată și de exemplul limbilor străine care își exercitau atunci influența asupra limbii române: germana și maghiara în Transilvania, neogreaca și rusa în Muntenia și Moldova. Aceste limbi, spre deosebire de română, au largi posibilități de îmbogățire a vocabularului prin derivare și compunere și prin metoda calcului. Intelectualii români de atunci încearcă să imite limbile străine, fără să știe sau să țină seama de faptul că româna nu oferă aceleași posibilități de formare a cuvintelor”¹⁴.

Începând cu secolul al XIX-lea, datorită apariției, difuzării și circulației interzonale a unui număr mai mare de cărți românești tipărite în tipografiile din Buda, Viena, Sibiu, Brașov sau în manuscris, și datorită „înmușurării” învățământului în limba română cu ajutorul dascălilor din Transilvania și Banat, se observă diminuarea numărului calcurilor lingvistice, creșterea numărului de termeni științifici

¹²Cf. Dimitrie Onciulescu, *Primul compendiu de pedagogie*, vol. II, Timișoara, Casa Corpului Didactic, 1980, p. 23. Textul lucrării *De lipsă cărțicea* se găsește publicat în fascicule în această lucrare.

¹³*Ibidem*, vol. I, p. 125.

¹⁴N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962, p. 118.

și încercarea acestora de adaptare prin dobândirea aceluși „simț lingvistic mai dezvoltat pe care îl dovedesc unii dintre cărturarii epocii, cât și prin creșterea influenței latino-romanice asupra limbii române”¹⁵.

În vederea constituirii și dezvoltării unui lexic modern de cultură în limba română, încă din anul 1799, Paul Iorgovici publica la Buda, *Observații de limbă rumânească*, „prima lucrare de lexicologie a limbii române”¹⁶. În acest studiu se explică cum să se construiască „un sistem de formare a termenilor românești de cultură prin prefixarea și sufixarea unor vechi rădăcini latinești păstrate în limba română”¹⁷, în așa fel încât termenii nou creați să fie recunoscuți drept românești și să pătrundă fără dificultate în uz.

Reprezentanții Școlii Ardelene și-au canalizat energia în această direcție. Ei au urmărit ca limba română să se dezvolte și să se modernizeze ținând seama de matca latină. Termenul *a propune* este format după latinescul *proponere*. L.Gáldi este de părere că în textele bănățene termenul *a propune* este atestat cu acest sens în 1821, an în care a apărut lucrarea lui C.Diaconovici Loga, *Chiemare la tipărirea cărților românești*, tipărită la Buda: „în Școalele aceste Preparande următoarele învățătrui (sic!) se propun”¹⁸. Doina David consideră că „acceptiunea particulară a cuvântului, dezvoltată de latiniști din sensul lui fundamental, era cunoscută și în Principate, dar atestările din textele publicate aici sunt mult mai puțin numeroase”¹⁹.

Acest cuvânt, azi considerat învechit, rezultanta curentului latinist, nu s-a impus ca termen în limbajul pedagogic actual, din cauza procesului firesc de generalizare a instrucției în limba națională unificată. Din dorința cărturarilor bănățeni de a-l impune în limba

¹⁵N.A. Ursu, *Crearea stilului științific*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, Editura pentru literatură, 1969, p. 139.

¹⁶Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 149.

¹⁷Ion Gheție, *Glosare de neologisme la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Limba română”, nr. 6, 1961, p. 557.

¹⁸Ladislas Gáldi, *op. cit.*, p. 56.

¹⁹Doina David, *op. cit.*, p. 235.

literară, în anul 1910, în presa de specialitate, în „Educatorul”, N. Tomici publica un articol intitulat *Ceva referitor la „a propune”*. Autorul a încercat să definească conceptul pentru termenul *a propune*: „În gura învățătorului cuprinsul cărții reînvie, se reîncălzește, primește corp [...]. Așadar, materialul de învățământ, cunoștințele, ce au a se preda copiilor, trebuie să propună. *A propune* în acest sens ar însemna a reînvia prin graiul nostru, – al învățătorului – cunoștințele cuprinse în carte. *A propune*, prin urmare, nu înseamnă să coregem pe autorul celor cuprinse în carte, aceasta o fac alții. Noi avem să însuflăm materialul ce propunem, ca să-l facem accesibil minții copilului, îmbrăcându-l, prezentându-l în icoane (nu icoane de acelea cari le au copiii și în cărțile lor și le mânjesc cu ceruza), dându-i viață din viața lui [...]. A recita materia cuprinsă în carte, nu înseamnă *a propune*”²⁰.

A preda este termenul care s-a impus în limba literară. Conform DLR²¹ *a preda*, verb tranzitiv, este înregistrat cu sensul: „a transmite”, (complementul indică obiecte, bunuri) și „a transmite, a expune, a comunica în mod sistematic (în cadrul unei instituții de învățământ)”, aici complementul indică cunoștințe, învățatură, rezultate obținute într-un domeniu de activitate. În al său dicționar universal, Lazăr Șăineanu²² consideră că *a preda*, cu sensul „dau lecțiuni, transmit știință, învăț”, este un verb format după modelul lui *a paradosi*. Aceeași aserțiune descoperim și în dicționarul lui August Scriban²³. Portivitățile dicționarilor²⁴ consultate, *a preda* este format din prefixul *pre-* atașat verbului *a da*, după modelul vechiului slav *prie-dati*. L. Gáldi²⁵ nu este de acord cu aceste explicații, menționând că diferitele accepțiuni ale prefixului *para-* nu corespund cu cele ale

²⁰N. Tomici, *Ceva despre „a propune”*, în „Educatorul”, 1910, nr. 5, p. 67-68.

²¹*Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VIII, partea a 4-a, litera P, București, Editura Academiei, 1980, p. 1275. (în continuare se va cita DLR)

²²DU₁, p. 143.

²³August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Editura Presa bună, 1939, p. 1036. (în continuare se va cita Scriban)

²⁴MDA, DLR, DU₁, Scriban, TRDG₂.

²⁵Ladislav Gáldi, *op. cit.*, p. 55.

latinescului *prae*-. Ovidiu Densusianu²⁶ demonstrează că prefixul lat. *prae* a fost influențat de de prefixul vechi slav *prea*.

A preda, conform lui Gálđi, este un calc după maghiarul *előad*, *előadás* (*elő* „înainte”, *ad* „a da”), atestat în 1794. Termenul maghiar este, la rândul său, „un calc imperfect”²⁷ al germanului *vortragen*. Având în vedere argumentele prezentate mai sus, cărturarii au calchiat termenul german, nu cel maghiar.

Aserțiunea lui Gálđi referitoare la pătrunderea în Valahia a termenului nou creat prin intermediul profesorilor din Transilvania, care l-au urmat pe Gheorghe Lazăr, poate fi plauzibilă. Având în vedere faptul că Gheorghe Lazăr a trecut munții în anul 1816, un argument poate fi atestarea acestui termen în lucrarea publicată de Dimitrie Țichindeal, *Filosoficești și moralicești prin fabule, moralnice învățături*, apărută în anul 1814, potrivit TDRG₂²⁸.

Cum cei mai mulți dintre primii profesori, care au predat în limba română peste Carpați, erau originari din Transilvania și Banat, este de presupus că o serie de cuvinte au fost propagate și aici cu sensul cu care ele apăreau în cărțile sau manuscrisele învățaților din aceste provincii.

Procesul îndelung și complex al constituirii vocabularului pedagogic ne dezvăluie caracterul deschis al acestui limbaj pedagogic. Este bine cunoscut faptul că intelectualii de secolului al XIX-lea au fost și făuritori de școală, iar pentru a profesa și pentru a se perfecționa a fost imperios necesar să se utilizeze o terminologie științifică ce reflecta dezvoltarea științei din acele timpuri, dar care putea fi înțeleasă de către toate cadrele didactice din mediul rural sau urban.

²⁶*Histoire de la langue roumaine*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura națională”, 1997, p. 176: „*prea* est venu est superposer sur le latin *per*, *prae*. La forme correspondante de l’a bulg. *prě*”.

²⁷L.Gálđi, *op.cit.*, p. 56.

²⁸H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, ediția nouă, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986-1989 vol. III: P-Z, 1989, p. 186. (cit. TRDG₂)

Bibliografie

- Bocșan, Nicolae, *Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor*, în „Banatica”, Reșița, 1997.
- Bucătura, Marius, *Crimpeie din evoluția pedagogiei bănățene*, Editura Asociației învățătorilor din județul Timiș-Torontal, 1938.
- Chiș-Toia, Dorina, *Limba literară în presa din Banat. Contribuții*, Timișoara, Editura Mirton, 2006.
- David, Doina, *Limbă și cultură. Româna literară între 1880-1920. Cu privire specială la Transilvania și Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1980.
- Densusianu, Ovidiu, *Histoire de la langue roumaine*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura națională”, 1997.
- Gáldi, Ladislás, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapeșt, f.e., 1939.
- Gheție, Ion, *Glosare de neologisme la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Limba română”, 1961, nr. 6.
- Munteanu, Ștefan, Țara, D. Vasile, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- Niculescu, Alexandru, *Romanitate de limbă, romanitate de cultură*, în „Limbă și literatură”, 1977, vol. I, p. 147-160.
- Onciulescu, Dimitrie, *Primul compendiu de pedagogie*, vol. I-II, Timișoara, Casa Corpului Didactic, 1979-1980.
- Popeangă, Vasile, *Presa pedagogică din transilvania 1860-1918*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
- Ursu, N.A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962.
- Ursu, N.A., *Crearea stilului științific*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, Editura pentru literatură, 1969.

Dicționare:

- DLR *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VIII, partea a 4-a, litera P, București, Editura Academiei, 1972-1984.
- Scriban Scriban, August, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Editura Presa bună, 1939.
- DU₁ Șăineanu, Lazăr, *Dicționar universal al limbii române*. Ediție revăzută și adăugită de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu, Editura „Litera”, Chișinău, 1998.
- MDA *Micul dicționar academic*, Editura „Univers Enciclopedic”, București, vol.III. literele I – Pr, 2003; vol.IV. literele Pr – Z, 2003.
- TRDG₂ Tiktin, H., *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Ediția nouă, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986-1989.

Izvoare:

„Foaia Diecesană”, Organ al Eparchiei gr.or.rom. a Caransebeşului”, Caransebeş,
1915.

„Educatorul”, Oraviţa, 1910.

QUELQUES REMARQUES SUR LA TERMINOLOGIE PÉDAGOGIQUE

Abstrait

Dans cet article nous essayons de présenter quelques remarques sur la terminologie pédagogique du XVIIIe siècle et du XIXe siècle.